

УДК 94(476):323.17«1917»

А. А. Райчонак, кандыдат гістарычных навук, дацэнт (БДТУ)

## ПАДЫХОДЫ ДА ПРАБЛЕМЫ САМАВЫЗНАЧЭННЯ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫІ ПАСЛЯ КАСТРЫЧНІЦКАЙ РЭВАЛЮЦЫІ

У артыкуле разглядаецца развіццё беларускага нацыянальнага руху пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Аналізуюцца падыходы розных палітычных партый і рухаў да праблемы рэалізацыі права беларускай нацыі на самавызначэнне. Адлюстроўваецца барацьба гэтых сіл у ходзе разгортвання гістарычнага працэсу. Вылучаюцца ключавыя падзеі гісторыі дадзенага перыяду, якія прывялі ў выніку да стварэння беларускай дзяржаўнасці.

This article examines the development of the Belarusian national movement after the October Revolution. The approaches of different political parties and movements on the issue of the right to self-determination of the Belarusian nation are analysed. The struggle of these forces during the deployment of the historical process is reflected. Highlight key events in the history of the period that led eventually to the establishment of the Belarusian statehood are stood out.

**Уводзіны.** Кастрычніцкая рэвалюцыя дала новы паварот развіццю працэсу станаўлення беларускай дзяржаўнасці. Абвешчаны бальшавікамі лозунг свабоднага самавызначэння народаў аж да аддзялення паставіў беларускія арганізацыі і партыі непасрэдна перад пытаннем нацыянальнага і дзяржаўнага самавызначэння Беларусі. Практычна адразу пасля прыходу да ўлады бальшавікі заявілі аб прадастаўленні незалежнасці Польшчы і Фінляндыі. Тым не менш, асноўная маса беларускіх дзеячаў працягвала заставацца на пазіцыях аўтанамізму. ВБР сумесна з ЦВБР вырашаюць склікаць 5 снежня ў Мінску ўсеагульны беларускі з'езд. У адозве, прысвечанай падрыхтоўцы з'езда, гаварылася: «Выканаць усе пастаўленыя гісторыяй задачы можа толькі ўлада, абраная самім народам беларускім. Толькі яна арганізуе народ беларускі ў вялікую сілу, здольную абараніць яго нацыянальныя правы» [1, с. 99].

**Асноўная частка.** У лістападзе з мэтай арганізаваць беларускае сялянства вакол ідэі стварэння аўтаномнай свабоднай Беларусі як часткі Расійскай Федэратыўнай рэспублікі ў Петраградзе беларускімі прадстаўнікамі пры Усерасійскім Савеце Сялянскіх Дэпутатаў быў створаны Беларускі Абласны камітэт (БАК), які пачынае прэтэндаваць на кіраўніцтва ўсім беларускім рухам. З гэтай мэтай ён вырашае склікаць Усебеларускі з'езд. Кіраўнік БАКа Я. Канчар сцвярджае, што з гэтай нагоды ў пачатку лістапада ў яго адбываюцца перамовы з І. Сталіным [2]. Канчаткова рашэнне аб скліканні з'езда і падтрымцы гэтага кроку бальшавікамі было прынята 5 снежня.

Існаванне розных цэнтраў беларускага руху (мінскі, віленскі, петраградскі, франтавы) параджала і розныя падыходы да праблемы арыентацыі ў працэсе самавызначэння Беларусі. Так, віленскі цэнтр прытрымліваўся заходняй арыентацыі. Петраградская група БАКа пры-

трымлівалася безумоўнай Расійскай арыентацыі. Што тычыцца Мінскага і Франтавага цэнтраў, то яны займалі прамежкавы стан, схіляючыся да цеснага саюза з Расіяй, але пры дастатковай аўтаномнасці Беларусі, якая б дазваляла самастойна вырашаць ўсе ўнутраныя пытанні.

Трэба зазначыць, што віленская група была адарваная ад астатніх ліній фронту і дзейнічала самастойна. Па сведчанню таго ж А. Луцкевіча: «Аб тым, што рабілася за ліній фронту, мы нічога не ведалі. Толькі ў 1918 годзе, пасля заняцця немцамі Менску – мы даведаліся, што ... узнавіла сваю дзейнасць БСГ» [3, с. 41].

У Мінскім цэнтры пераважалі дзеячы БСГ, якія фактычна і ўзначалілі Вялікую Беларускаю Раду (ВБР), дзейнасць якой была скіравана на дасягненне праграмных мэтай БСГ – утварэнне аўтаномнай Беларускай рэспублікі ў складзе Расіі. Дзеячы франтавых рад галоўнай мэтай сваёй дзейнасці бачылі захаванне тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі і прадухіленне яе магчымага падзелу паміж Германіяй і Расіяй у выніку Першай сусветнай вайны.

Паміж ВБР і БАКа, натуральна, адбываецца жорсткая барацьба за кіраўніцтва беларускім нацыянальна-палітычным рухам, якая скончылася пагадненнем паміж ВБР і БАКа аб сумесным скліканні з'езда. Пасля таго, як да гэтай ініцыятывы далучыўся Выканаўчы Камітэт II Усерасійскага з'езда бежанцаў, можна казаць, што ў падрыхтоўцы дадзенага з'езда прынялі ўдзел усе галоўныя цэнтры беларускага руху.

На I Усебеларускім з'ездзе прысутнічала 1872 дэлегата, з іх 1167 з правам рашаючага голасу. На ім былі прадстаўлены практычна ўсе слаі беларускага насельніцтва. З грамадскіх і палітычных групавак на з'ездзе выявіліся наступныя: зямляцтвы (беспартыйныя) – магілёўскае, мінскае, віцебскае, смаленскае, віленскае, гродзенскае (г. зн. ад усіх беларускіх губерняў);

фракцыі сацыялістычных партый: эсэраў правых і левых, сацыял-дэмакратаў бальшавікоў, меншавікоў і інтэрнацыяналістаў, беларускай сацыялістычнай грамады і іншых беларускіх палітычных партый; прадстаўнікі дзяржаўных і грамадскіх арганізацый, такіх як земствы, гарадскія самакіраванні, зямельныя камітэты, прафсаюзы, настаўніцкія аб'яднанні, вайсковыя беларускія рады, бежанскія камітэты. Запрашаліся таксама і прадстаўнікі розных Саветаў. Па саслоўнай прыкмеце з'езд быў пераважна сялянскім.

Калі з'езд у сваёй працы падыйшоў да пытання аб краёвай нацыянальнай уладзе і пачаліся гарачыя спрэчкі паміж «рэспубліканцамі» і «абласнікамі», Савет Народных Камісараў Заходняй вобласці і фронту – выканаўчы орган Аблвыкамзаха, які стварыўся рэвалюцыйным шляхам у лістападзе 1917 г. у Мінску на франтавым з'ездзе салдат выключна па класаваму прынцыпу – прымае ўсе меры для таго, каб дабіцца расколу з'езда і адлучэння ад яго «левай» часткі, але безвынікова.

Пасля таго, як з'езд аднагалосна ўхваліў першы пункт рэзалюцыі, дзе казалася: «Замацоўваючы сваё права на самавызначэнне, абвешчанае Расійскай рэвалюцыяй, і сцвярджаючы дэмакратычны рэспубліканскі лад у межах Беларускай зямлі, для выратавання роднага краю і засцярогі яго ад падзелу і адрыву ад Расійскай дэмакратычнай федэратыўнай рэспублікі, 1-шы Усебеларускі з'езд пастанаўляе: неадкладна ўтварыць са свайго складу орган краёвай улады ў асобе Ўсебеларускага Савета сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў, які часова становіцца на чале кіравання краем, уступаючы ў правыя дачыненні з цэнтральнай уладай, адказнай перад Саветам рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў» [1, с. 106], ён быў разгнаны ноччу 18 снежня салдатамі, уведзенымі ў будынак пасяджэння з'езда начальнікам мінскага гарнізона, які дзейнічаў па загаду СНК Заходняй вобласці, што убачыў у дзеяннях з'езда замах на сваю ўладу. Прэзідыум і некаторыя дэлегаты з'езда былі арыштаваны.

Факт разгону з'езда, які выклікаў нават размовы на пасяджэнні мірнай дэлегацыі ў Брэсце (4 студзеня 1918 г.), меў для беларускага руху драматычны наступствы.

Пасля разгону Ўсебеларускага з'езда з новай сілай паўстала пытанне знешнепалітычнай арыентацыі беларускага руху. Калі да гэтага спадзяванні на вырашэнне беларускага пытання ўскладаліся на рэвалюцыйныя пераўтварэнні новай улады, то з разгонам з'езда яны былі ў значнай ступені страчаны. Пачаўся актыўны пошук саюзнікаў у барацьбе за ўладу на Беларусі. У гэтай сітуацыі значная частка беларускіх дзеячаў зноў звяртае сваю ўвагу на Германію.

Такая пазіцыя ў значнай ступені была выклікана недаацэнкай мясцовымі бальшавікамі на тым этапе, ролі нацыянальнага фактара. Пры гэтым значны ўплыў на погляды мясцовых бальшавікоў аказваў Троцкі, вайсковы кіраўнік Савецкай дзяржавы, які ўзначальваў дэлегацыю на мірных перамовах з Германіяй. Ён, па сведчанні таго ж Канчара, «самавызначэнне нацыянальнасцяў адкладваў да перамогі пралетарыяту ў сусветным маштабе. Ён прама заявіў: “Вы, беларусы ці ўкраінцы, не замінаеце нам завяршыць пралетарскую рэвалюцыю”» [4].

Першымі, хто заявіў аб змене знешнепалітычнай арыентацыі, быў Віленскі БНК. Так, у пастанове, прынятай 18 лютага 1918 г., у прыватнасці гаварылася аб тым, што паколькі бальшавікі ажыццяўляюць гвалт над беларускім народам, то Беларуска Рода аб'яўляе аб разрыве адносін з Расіяй і патрабуе аб'яднання падзеленых ліній фронту частак Беларусі ў адзінае цэлае для пачатку дзяржаўнага будаўніцтва, а таксама што: «Беларуская Рада звяртаецца да ўсіх дзяржаў, якія прызнаюць прынцып самавызначэння нацыянальнасцей, а ў першую чаргу да Германіі, з просьбай аказаць дапамогу ў справе аднаўлення дзяржаўнай незалежнасці былой Літоўска-Беларускай дзяржавы (Вялікага Княства Літоўскага) – нягледзячы на тэрытарыяльны падзел яе мяжою фронту» [5].

У Мінску пасля разгону з'езда ўсялякая працява беларускага руху бярэцца пад сумненне як рэакцыйная, «нацыянальна-шавіністычная». Нават у вобласці культурна-асветніцкай працы адбываюцца замянікі і непаразуменні [6, с. 205]. Амаль усе беларускія нацыянальныя партыі і арганізацыі пераходзяць на нелегальнае становішча, у тым ліку і Савет Старэйшын разгнанага з'езда. На закрытым пасяджэнні 18 снежня ён абвясціў сябе выканаўчым органам з'езду – «Саветам з'езду», маючым права кааптацыі дэлегатаў ад зямляцтваў і іншых груп з'езда [1, с. 110].

Выканаўчы камітэт I Усебеларускага з'езда ў перыяд свайго нелегальнага існавання (18.12.1917 – 19.02.1918), выконваючы пастанову з'езда, спрабаваў умяшчацца ў перамовы, якія адбываліся ў Брэсце паміж Савецкай Расіяй і Германіяй, з мэтай не дапусціць падзелу Беларусі, для чаго паслаў сваю дэлегацыю на чале з Цвікевічам. Аднак гэтая дэлегацыя не была афіцыйна прызнаная і ў выніку не змагла аказаць істотнага ўплыву на перагаворны працэс [7].

Між тым, калі ў ноч на 19 лютага 1918 г. Савет Камісараў Заходняй вобласці пад пагрозай нямецкіх войск, якія перайшлі ў наступленне пасля зрыву Брэсцкіх мірных перамоў, пакінуў Мінск, Савет з'езда, дакладней, Выканаўчы

Камітэт Савета І Усебеларускага з'езда, папоўніўшы свае шэрагі прадстаўнікамі нацыянальных меншасцяў (украінцаў, яўрэяў і рускіх), абвешчае сябе часовай вярхоўнай уладай у краі да склікання на дэмакратычных пачатках Устаноўчага Сходу Беларусі.

21 лютага ствараецца Народны Сакратарыят Беларусі, на які ўскладаюцца абавязкі ўрада, аб чым паведамляецца народам Беларусі ў выданай ім І Устаўной грамаце.

Кароткі перыяд незалежнага існавання Выканаўчага Камітэта Савета з'езда з 19 па 25 лютага (момант, калі ў Мінску ўсталёўваецца ўлада германскага вайсковага камандавання) натхняе беларускіх дзеячаў на новыя крокі па стварэнні беларускай дзяржаўнасці.

9 сакавіка, ужо ва ўмовах нямецкай акупацыі, абвешчаецца II Устаўная грамата, у якой Беларусь абвешчаецца Народнай рэспублікай. Праўда, сувязі з Расіяй яшчэ не парываюцца. Беларусь застаецца рэспублікай у рамках Расійскай Федэрацыі. З гэтай падзеі фактычна распачынаецца новы этап развіцця беларускага нацыянальнага руху – пераход да рэалізацыі на практыцы ідэі беларускай дзяржаўнасці.

**Заклучэнне.** Падводзячы вынікі развіцця ідэі беларускай дзяржаўнасці напярэдадні спроб яе практычнай рэалізацыі, можна зазначыць наступнае. Першае, беларуская нацыя ў гэты час уступіла ў заключную фазу свайго фарміравання і была гатовая весці барацьбу за права на самавызначэнне, але асабліваці яе гістарычнага лёсу прывялі да пэўнай дэфармацыі яе сацыяльнай і эканамічнай структуры. Другое, беларускі нацыянальны рух выпрацаваў свае асноўныя ідэалагічныя палажэнні, сярод якіх адно з галоўных займае патрабаванне права на самавызначэнне беларускай нацыі і патрабаванне аўтаноміі ў якасці канкрэтнай формы ўвасаблення гэтага права. Гэтыя патрабаванні былі характэрныя і для іншых еўрапейскіх нацыянальна-вызваленчых рухаў дадзенага часу, што дазваляе разглядаць беларускі нацыянальны рух як частку еўрапейскага. Трэцяе, Першая Сусветная вайна і Лютаўская і Кастрычніцкая рэвалюцыі выступілі ў якасці каталізатара беларускага нацыянальнага руху і значна прасунулі наперад яго палітычныя патрабаванні. У гэты час фактычна фарміруюцца ўсе галоўныя ідэалагічныя плыні беларускага нацыянальнага

руху і выпрацоўваюцца асноўныя падыходы да праблемы ўвасаблення беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці. Гэта, у сваю чаргу, ставіць на парадак дня неабходнасць канкрэтнага ажыццяўлення ідэі беларускай дзяржаўнасці.

Кульмінацыйнай кропкай беларускага нацыянальнага руху ў гэты перыяд з'явіўся I Усебеларускі з'езд. Менавіта пасля яго выкрышталізаваліся асноўныя ідэалагічныя падыходы да праблемы беларускай дзяржаўнасці, якія вызначылі магістральныя накірункі развіцця Беларусі ў гэты перыяд. Сярод іх можна адзначыць наступныя: адмаўленне неабходнасці стварэння якой бы там ні было нацыянальнай дзяржаўнасці; ажыццяўленне нацыянальнага самавызначэння ў форме аўтаноміі ў межах Расійскай рэспублікі (ад абласнога самакіравання да ўтварэння канфедэрацыі); пастаноўка пытання аб утварэнні суверэннай нацыянальнай дзяржавы. Акрамя таго, лёсавызначальнасць дадзенага з'езда не толькі ў выпрацоўцы ідэйных перадумоў утварэння беларускай дзяржаўнасці, але і ў тым, што пасля яго распачалася практычная работа па стварэнні нацыянальнай дзяржавы.

### Літаратура

1. Турук, Ф. Ф. Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов / Ф. Ф. Турук. – М.: Госиздат, 1921. – 142 с.
2. НАРБ. – Фонд 311. – Воп. 4. – Спр. 31. – Арк. 1.
3. За дваццаць пяць гадоў (1903–1928): успаміны аб працы першых беларус. паліт. арг.: Беларус. рэвалюц. грамада, Беларус. сацыяліст. грамада / Антон Луцкевіч. – Мінск: Беларус. савец. энцыкл. імя П. Броўкі, 1991. – 62 с.
4. НАРБ. – Фонд 311. – Воп. 4. – Спр. 31. – Арк. 25.
5. Сідарэвіч, А. Правобраз Акту 25 сакавіка / А. Сідарэвіч // Arche. – 2003. – № 2. – С. 156–157.
6. Из истории установления советской власти в Белоруссии и образования БССР [март 1917 г. – февраль 1919 г.] / А. И. Азаров [и др.]. – Минск: Изд-во АН БССР. – Т. 4. – 1954. – 515 с.
7. Цвікевич, А. Краткий очерк возникновения Белорусской Народной Республики / А. Цвікевич. – Киев, 1918. – 16 с.

*Пастыніў 30.03.2013*